

Roy Kramer

**WAAROM
WILDERS
WÉL
WINT**

ALFABET UITGEVERS

2025

Inleiding

Dit boek is ontstaan uit bezorgdheid over de staat van onze democratie en de opmars van het populisme. Ik merk dat veel mensen denken dat de politiek teruggaat naar ‘normaal’ nu Wilders het kabinet heeft laten vallen en de VVD een nieuw kabinet met Wilders na veel twijfel heeft uitgesloten. Maar ik vrees dat we niet zo makkelijk teruggaan naar de tijd voor het populisme. Bedenk dat Wilders al eerder meewerkte aan een kabinet (2010) en dat Trump ook al een keer eerder gekozen werd (2016). Daarna gingen politici min of meer door waar ze waren gebleven, maar die houding heeft niet gewerkt. Er is daarom meer dan ooit een nieuwe strategie tegen populisme nodig.

Drie jaar geleden verliet ik de politiek, omdat ik mijn doelen had bereikt: dat D66 daadkrachtig zou regeren en vervolgens zetelwinst zou boeken bij de verkiezingen. Ik dacht wel na over nieuwe doelen binnen de politiek, maar alles wat ik bedacht leek op voorhand een onhaalbare missie, omdat er angst in de middenpartijen was geslopen, angst voor populisme. Hierdoor zou het moeilijk zijn om een doortastend kabinet te formeren, was mijn inschatting, en zonder krachtig kabinet bereik je weinig in dit land. Ik houd wel van een uitdaging, van een bijna

onmogelijke missie – in mijn eerste campagne met D66 stonden we op nul zetels in de peilingen – maar ik wil geen Don Quichot zijn.

Sinds begin deze eeuw was ik politiek actief in Amsterdam en vanaf 2005 in de Tweede Kamer als voorlichter en politiek strateeg. Daarna van 2017 tot 2021 als politiek adviseur van vicepremier Kajsa Ollongren. Ik was heel trots dat het ons was gelukt om grote investeringen te doen in onderwijs en wetenschap, de economie grondig te hervormen met klimaatbeleid en een meer persoonlijk pensioenstelsel te ontwerpen. Het meest bijzonder was dat we daarna ook nog zetels wonnen bij de verkiezingen. Dat was niet eerder gelukt: meestal verkruiemde D66 in een coalitie en kreeg de partij weinig voor elkaar, zeker in de ogen van media. Dan verloren we de verkiezingen. ‘Regeren is halveren’ was ons motto. Dat gebeurde in 1982, 1998, 2002 en 2006.

Mijn nieuwe, moeilijke maar niet onmogelijke doelen heb ik sinds 2022 gevonden in het opknappen en versterken van twintig kwetsbare stadswijken namens zes ministeries: van langer lesgeven op de lagere scholen tot mensen met een uitkering aan het werk helpen; van het bouwen van huizen voor mensen in de wijk tot het voorkomen dat jongeren beginnen aan een criminele carrière. In veel van deze wijken gaan de statistieken – anders dan in de rest van Nederland – al decennia de verkeerde kant op. Uitdagingen genoeg dus.

Ondertussen warmde het politieke klimaat op, niet alleen in Nederland maar in bijna alle democratieën. Zo-

zeer zelfs dat onze vrijheid en welvaart onder druk zijn komen te staan en je je kunt afvragen: mogen we over twintig jaar nog wel bepalen wie ons bestuurt? Blijven we baas in ons eigen land? Kunnen we onze welvaart behouden? Steeds vaker denk ik dat de huidige politiek, wetenschap, journalistiek en bedrijfsleven niet zijn opgewassen tegen het groeiende populisme. Die onbehaaglijke gedachte – dat je getuige bent van een langzame ondergang – nam me steeds meer in beslag, als ik niet aan het werk was.

Als medewerker achter de schermen – collega's noemden me Dark Lord – van Kamerleden en ministers wilde ik nooit zelf naar buiten treden: ieder zijn taak. Maar inmiddels heb ik geen politieke functie meer en zie ik vooral geen goede analyse van en strategie tegen populistische predikers als Wilders en Trump. De grootste vragen gaan niet meer over *beleid*, zoals: hoe zorgen we dat kinderen meer leren op school, hoe stuiten we de opmars van volksziekten of hoe krijgen we meer controle over migratie? Maar over *politiek*: hoe behouden we onze democratische, vrije en welvarende manier van leven? Zeker na de overwinningen van Wilders (2023) en Trump (2024) kreeg ik de behoefte mijn visie op de strijd met het populisme op te schrijven en daarom greep ik de kans die Alfabet Uitgevers me bood met beide handen aan.

Nu het de behoudende politieke krachten niet lukt om onze cultuur en democratische manier van leven te verdedigen, moeten anderen van zich laten horen. Ik wil in dit boek daarom een nieuwe manier lanceren van populisme

analyseren en overwinnen. In de wetenschap, journalistiek én politiek zijn delen van mijn visie en aanvalsplan wel bekend. Maar het lijkt erop dat het ontbreekt aan moed en een heilig moeten om er iets mee te doen. Dit boek is daarom niet alleen lezenswaardig voor de gevestigde politieke partijen en achterbannen, maar ook voor gedreven jongeren, dappere wetenschappers, ondernemers die bereid zijn om risico's te nemen en voor iedereen buiten Den Haag die zich ongerust maakt over onze democratie.

Ik wil laten zien dat de gebruikelijke analyse van politici, duiders, journalisten en wetenschappers – ‘het ligt aan migratie’ – te oppervlakkig is. Mensen van de Haagse en Amsterdamse kaste waaruit ik ook voortkom, bekijken het te veel vanuit hun eigen belevingswereld, en niet vanuit de wereld van de mensen die overwegen op populisten te stemmen. Bovendien leven ze zonder dit door te hebben in een heel andere, gescheiden wereld met andere media, andere verhalen en een andere cultuur. Ik wil dan ook vooral laten zien dat het antwoord op het populisme niet begint met ander beleid, maar met andere mensen, andere media en andere partijen.

Dit boek is geen wetenschappelijk betoog, maar meer de visie van een ambachtsman op het vak van de politicus, de mens die macht wil. Ik laat me wel inspireren door wetenschappelijke onderzoeken en theorieën maar verbind me niet aan een perspectief, theorie of stroming. Desondanks ben ik wel zo eigenwijs dat ik het soms beter denk te weten dan de dominante opvattingen van politicologen, politici en politieke duiders.

DEEL I

De korte termijn:
de verkiezingscampagne

Mensen weten niets

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 deden we binnen D66 onderzoek naar hoe kiezers op dat moment tegen de verschillende partijleiders en politieke partijen aankeken. Ik maakte deel uit van het campagneteam, speciaal verantwoordelijk voor de voorbereiding van tv-debatten, en was nauw betrokken bij het onderzoek. Partijen doen vaak kwantitatief onderzoek (enquêtes, peilingen), maar ik was en ben een groot voorstander van kwalitatief onderzoek: gesprekken met kiezers, focusgroepen.

Het zou een fascinerend onderzoek blijken, zeker voor de Kamerleden die ik had uitgenodigd om de gesprekken bij te wonen. We deden op een dag vier focusgroepen achter elkaar, allemaal met hetzelfde script. We begonnen met de mededeling dat het gesprek over politiek ging. Op de monitor voor ons zag ik sommigen enthousiast reageren: 'Ah, leuk. Zin in.' Maar aan de meeste deelnemers zag ik dat ze op een ander onderwerp hadden gehoopt. De mensen in de focusgroepen worden door onderzoeksbureaus betaald om deel te nemen aan gesprekken over van alles en nog wat en ze weten van tevoren niet waarover het gaat. Soms praten ze bijvoorbeeld over chips, bier of shampoo, nu ging het over politiek.

Na de opening liet de onderzoeksleider foto's zien van de lijsttrekkers van dat moment: Mark Rutte, Geert Wilders, Alexander Pechtold, Emile Roemer, Sybrand Buma, Jesse Klaver. Zonder ze nader te introduceren vroeg zij de deelnemers te zeggen wat het eerst in ze opkwam bij het zien van de foto's. Bij Rutte reageerden de meesten enthousiast. Ze herkenden hem meteen en noemden zowel positieve als negatieve eigenschappen, waaronder 'onbetrouwbaar'.

Interessanter werd het toen de gespreksleider een foto van Jesse Klaver toonde. Veel D66-Kamer- en raadsleden dachten dat Jesse Klaver, de nieuwe lijsttrekker van GroenLinks, een geduchte concurrent zou blijken tijdens de verkiezingen omdat er allemaal positieve stukjes over Klaver in *de Volkskrant* en *NRC* stonden. Maar in de focusgroepen gebeurde er weinig toen de foto van 'de Jesias', zoals fans hem noemden, omhoog werd gehouden. Enkele mensen zeiden: 'Is dat niet de nieuwe lijsttrekker van de SP? Kom, hoe heet hij ook alweer?'

Politici weten diep vanbinnen wel dat maar heel weinig mensen *de Volkskrant* en *NRC* lezen, maar als al je collega's die kranten wel lezen, vóelt dat relevanter. Zo is het ook met sommige sociale media: politici en journalisten zitten allemaal op X, maar de meeste Nederlanders niet. De kunst als politiek strateeg is dan ook je in dit soort meningen te verdiepen maar je er niet mee te vereenzelvigen: empathisch zijn maar ook afstand houden.

Je zou kunnen tegenwerpen dat peilingen een veel accurater beeld geven van wat mensen vinden dan een paar focusgroepen of gesprekken met kiezers aan de voor-

deur. Maar dat is niet zo. In een peiling krijgen mensen bijvoorbeeld de keus voorgelegd van welke partij Jesse Klaver lijsttrekker is en als antwoordmogelijkheden: a. SP, b. PvdA, c. GroenLinks. Daar komt dan bijvoorbeeld uit dat 50 procent van de kiezers weet dat Klaver de lijst van GroenLinks trekt, maar dat biedt minder inzicht dan daadwerkelijk te horen dat veel mensen lang aan het gissen zijn bij welke partij de oud-vakbondsman hoort.

Ik denk dat het geloof in peilingen te maken heeft met de exactheid die ze suggereren. De uitkomst van een peiling is bijvoorbeeld dat 66 procent van de Nederlanders wil dat hogere inkomens zwaarder belast worden; niet 61 procent, niet 73 procent maar 66 procent. Natuurlijk staat er in de kleine letters dat er een foutmarge is van bijvoorbeeld 10 procentpunt – het gaat dus niet om 66 procent maar ergens tussen de 56 procent en 76 procent –, maar die nuance gaat verloren in de berichtgeving én in je eigen brein. Het belangrijkste is echter dat de meeste mensen niet zoeken op de juiste standpunten. Ze kunnen standpunten ook heel makkelijk aanpassen als een politicus in wie ze zich herkennen er een ander standpunt op nahoudt.

De spannendste uitkomst kwam niet bij het bespreken van personen maar van partijen. Na de foto-oefening zei de gespreksleider: ‘Ik ga zo een politieke partij noemen en ik wil van jullie weten wat er in je opkomt als je aan die partij denkt.’ Ze begon met de VVD. Dat leidde tot de meeste reacties: ‘Ondernemers,’ zei de een. ‘Wegen,’ zei een ander. ‘Politie,’ riep de derde. Aan het eind van de middag bleek dat veruit de meeste onderwerpen bij de VVD waren genoemd. Voor politiek strategen is zoiets een relevant

gegeven. De gedachte is dat mensen eerder stemmen op een partij als ze die associëren met een onderwerp dat ze belangrijk vinden; ze stemmen dan op de *issue-owner*.

Bij D66 leverde het weinig nieuws op. De focusgroep riep vooral ‘onderwijs’ en ‘Europa’, en wat oudere mensen ‘democratie’. Het werd pas intrigerend bij de PvdA. In bijna alle focusgroepen bleef het stil, ook nadat de gespreksleidster herhaalde: ‘PvdA?’ In het aanpalende zaaltje waarin ik het gesprek met mijn collega’s live volgde, leek de stilte eindeloos te duren. In werkelijkheid gingen er waarschijnlijk een seconde of tien voorbij voordat de eerste reactie klonk: ‘Zorg?’ De focusgroep had geen flauw idee waar de PvdA voor stond. Een van de drie belangrijkste partijen in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De partij die na het CDA de meeste premiers heeft geleverd: Drees, Den Uyl, Kok. Ongeveer zeventig jaar geschiedenis en desgevraagd kunnen kiezers niet één onderwerp noemen waarmee ze de partij associëren.

Voor mijn werk als politiek strateeg was dit lange zwijgen van de deelnemers essentieel: de PvdA speelde in de verkiezingen van 2017 blijkbaar geen belangrijke rol in de gedachten van kiezers. Een gegeven dat je niet meteen uit een peiling haalt, al was de partij wel enorm gezakt in de peilingen. Het gaf wel aan dat het zeer moeilijk zou zijn voor de PvdA om terrein terug te winnen. Dit soort onderzoek heeft ook een bredere betekenis. Veel mensen hebben blijkbaar geen idee waar partijen voor staan en dat geeft te denken over hoe kiezers besluiten om op een partij te stemmen. Is de inhoud van het partijprogramma wel zo belangrijk als mensen vaak zeggen?

Waarom Wilders de verkiezingen won volgens de media

Op de avond van de verkiezingen van 22 november 2023 ben ik somber maar niet verrast door de uitslag. De PVV haalt zevenendertig zetels en wordt veruit de grootste: PvdA/GL volgt met vijfentwintig zetels en de VVD met vierentwintig. Het greep me aan dat een politicus die openlijk een café vol mensen laat scanderen dat er minder Marokkanen moeten zijn in Nederland, de grootste wordt bij de stembus. Maar onverwacht was Wilders' winst niet. Bijna overal winnen populisten en (post-) fascistische verkiezingen.

De dag na de verkiezingen verklaart het achtuurjournaal, het best bekeken medium van Nederland, de verkiezingen:

80% immigratie
75% levensonderhoud
75% gezondheidszorg

Dat rijtje komt groot in beeld, terwijl de presentator voorleest: 'Ipsos [het peilingbureau] laat zien waarom mensen voor de PVV hebben gestemd.' Daarna volgt een

rapportage met een wat oudere man die in zijn huis voor een PVV-poster staat en tegen de interviewer zegt: ‘Criminaliteit is enorm toegenomen en het zijn bijna altijd de buitenlanders. Kijk *Opsporing Verzocht*. Daar zie je nooit een blanke tussen, maar de rest is de vluchtelingen, denk ik, want er lopen illegalen rond die moeten hun geld ergens vandaan halen.’

Het *Journal* staat bepaald niet alleen in deze analyse. *Op1*, de meest prominente talkshow van de NPO, start met een politieke duiding maar laat daarna enkele kiezers aan het woord. De eerste, Etienne, krijgt de vraag waarom hij op de PVV heeft gestemd. Hij antwoordt: ‘Ik baal enorm van het woningtekort in Nederland. En immigratie vind ik echt heel erg. Dat we zo veel buitenlanders binnenhalen. Dat wij als Nederlander na hen worden geplaatst op een woning of iets. Ik ken maar zat mensen in mijn omgeving die niet aan een woning kunnen komen. En ik heb zelf een barbershop en er komen bij mij hele verschillende soorten mensen: Oekraïners, Syriërs waarvan ik echt blij ben dat zij een woningen hebben. Dat meen ik oprecht. Maar ik vind dat nu de tijd aanbreekt dat Nederland op één gezet moet worden.’ De immigratie en het tekort aan woningen dus. En het toewijzen van woningen aan immigranten, als hoofdredenen.

EenVandaag, het best bekeken actualiteitenprogramma, maakt dezelfde analyse. Na ongeveer één minuut in de uitzending van de avond na de verkiezingen vraagt presentator Roos Moggré opiniepeiler Charlotte Nijss naar de reden van de winst van de PVV. De peilster antwoordt: ‘Nou, er was een aantal redenen. Allereerst de stand-

punten van de partij en dan vooral op het gebied van migratie.’ In beeld worden de percentages getoond ‘62% migratie’ en ‘38% proteststem’. Nijs vervolgt: ‘Bij dat onderwerp zien we dat veel kiezers al langere tijd meteen aan de PVV denken. Ook is het voor veel kiezers een proteststem geweest tegen het vorige kabinet. De kiezers hebben massaal hun onvrede geuit met de mensen die daarvoor verantwoordelijk waren. En de kans om mee te regeren speelt ook een rol. De partij trekt meer kiezers sinds Yesilgöz aangaf de partij niet meer uit te sluiten.’ In beeld verschijnt het percentage: ‘30% kans op regeren’.

Analyse: waarom won Wilders wél de verkiezingen?

Waarom heeft Wilders de verkiezingen gewonnen? De meeste media en deskundigen antwoorden hierop: omdat kiezers migratie het belangrijkste onderwerp vonden bij de verkiezingen en ze Wilders het meest met het inperken van migratie associëren. Het nationaal kiezersonderzoek, het belangrijkste wetenschappelijke onderzoek naar verkiezingen, heeft bijvoorbeeld als titel: *De verkiezingen van 2023. Van onderstroom naar doorbraak: Onvrede en Migratie*. Een plausibele verklaring bij eerste lezing. De politicus die de grootste zorg van mensen heeft uitgesproken in de campagne, wint de verkiezingen.

Maar bij tweede lezing is het eigenlijk helemaal niet zo logisch. Wilders stond aan het begin van de campagne ver achter in de peilingen. Is er sprake van een piek in de migratie rondom de verkiezingen? Nee. Heeft Wilders zijn standpunt over migratie aangescherpt? Nee. Heeft hij opvallende nieuwe voorstellen gedaan om immigranten te weren? Nee. Zijn de belangrijkste concurrenten van Wilders – VVD, NSC, BBB – softer geworden over immigratie? Integendeel.

De VVD liet het kabinet-Rutte III vallen over een

migratiepakket, niet omdat het te streng zou zijn, maar omdat de latere partijleider Yesilgöz het te zwak vond. Ze wilde liever het kabinet laten vallen om in een volgende coalitie scherpere afspraken te maken dan ‘waterige compromissen’. BBB dan misschien? In de campagne verloor de partij van Van der Plas veel zetels aan Wilders, maar dat kwam niet door de migratiestandpunten. De nieuwe boerenpartij liet geen mogelijkheid onbenut om op dit onderwerp zo dicht mogelijk bij de PVV te blijven.

NSC dan? Ook die partij voerde een scherpe koers op immigratie. Omtzigt lanceerde zelfs een streefgetal: het aantal immigranten mocht niet hoger zijn dan vijftigduizend mensen per jaar. VVD en CDA hebben zoiets nooit aangedurfd. Bovendien was NSC nog veel grondiger dan de PVV: Omtzigt maakte een punt van arbeidsmigratie én van buitenlandse studenten. Wilders had dat in het verleden ook wel gedaan met zijn Polenmeldpunt in 2012, maar in het decennium daarna had hij de focus weer verlegd naar asielmigratie. Over studentenmigratie richtte de Partij voor de Vrijheid nooit een meldpunt op.

Zo logisch is de redenering dus niet dat kiezers vooral zorgen hadden over migratie en dat Wilders daar de beste aanpak voor had. Ligt het niet veel meer voor de hand dat de verklaring meer samenhangt met bijvoorbeeld de lijsttrekkers bij de verkiezingen? Daar was immers wel een grote verandering te zien: bij de VVD was Rutte na vier succesvolle Kamerverkiezingen vertrokken als premier en als lijsttrekker. En de positie van het CDA werd door alle politieke problemen van het afgelopen decennium

overgenomen door NSC. Traditioneel streden VVD en CDA om de nummer één-positie aan de conservatieve kant van het politieke spectrum. Nu was daar niet alleen de PVV bij gekomen, maar had NSC het CDA ingehaald in alle peilingen. Daarmee kwam Wilders vooral tegenover Yesilgöz en Omtzigt te staan.

Ook de PvdA had een nieuwe lijstaanvoerder: Frans Timmermans. Die laatste was niet alleen namens zijn eigen partij lijsttrekker maar ook namens GroenLinks. Timmermans volgde naast Lilianne Ploumen ook Jesse Klaver op. Hij deed hiervoor zelfs afstand van zijn positie als Eurocommissaris en vicepresident van de Europese Commissie. Na Ursula von der Leyen was Timmermans de machtigste persoon in Brussel. De PvdA concurreert nauwelijks met de PVV om kiezers, maar als Timmermans de meeste stemmen had veroverd, had hij kunnen voorkomen dat Wilders de verkiezingen zou winnen en een kabinet kon vormen.

Voor progressieve kiezers speelden bovendien andere onderwerpen een grote rol, zoals de woningmarkt, duurzaamheid en bestaanszekerheid. De vraag is dus in hoeverre het onderwerp migratie nu de doorslag had gegeven. In de focusgroep bleek al hoe weinig mensen eigenlijk weten over de onderwerpen waar politieke partijen voor staan. Waarom zoeken de deskundigen de verklaring dan niet eerst in de persoon van de lijsttrekker in plaats van in zijn programma? Naar mijn mening is de persoon veel belangrijker dan de deskundigen toegeven.

Enkele weken voor de verkiezingen stond Pieter Omtzigt met zijn nieuwe partij NSC bovenaan in alle peilingen.

Hij voerde onder meer campagne voor goed bestuur met voorstellen voor een grondwettelijk gerechtshof, zodat Nederlanders hun recht beter konden halen als dat door de overheid geschonden werd. Dit was vooral een reactie op de toeslagenaffaire waarin de burgerrechten van duizenden Nederlanders waren aangetast. Als Wilders zo kort voor de verkiezingen nog ver achter Omtzigt stond, moet er dus in de campagne iets zijn gebeurd wat een verklaring geeft voor de winst van Wilders.